

СИНТАКСИЧНО-СТИЛІСТИЧНІ РИСИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ МОВИ

© Рожанківський Р. В., 2009

Зібрано основні синтаксично-стилістичні конструкції науково-технічної мови, що базуються на засадах української народної мови: центр висловлювання – дієслово; переважають активні конструкції, а також пасивна безособова конструкція з віддієслівною присудковою формою на *-но*, *-то* й виразною результативністю; обмежено вживання іменних складених присудків, а також суб'єктів дії в орудному відмінку тощо

Primary syntactic-stylistic constructions of science-tech language based on Ukrainian folk rules is collected: verb as centre of expression; preference of active constructions also passive impersonal construction with verbal predicative form and domination of effectiveness; use of nominal composite adjectives also agent in ablative are limited etc.

Синтаксис української науково-технічної мови самобутній, бо сформувався на підставі синтаксису народної мови, типові ознаки якого – розмовний, активний характер синтаксичних конструкцій. Активні конструкції речення переважають над пасивними. Пасивні конструкції в українській мові – це переважно наслідок впливу російського канцелярського стилю, який частково нівелює активність особи – зіставмо: «**Ми** виконали роботу» та «**Робота** виконана нами».

1. Характерні для української мови синтаксично-стилістичні конструкції

1.1. Дієслівність української мови (центр висловлювання – дієслово): **Зі справою не можна зволікати** – *Дело не терпит отлагательств*; **Прямувати до мети** – *Идти по направлению к цели* (у російській мові сенсове навантаження – в іменниках).

1.2. Органічна активна конструкція з підметом, який визначає активного суб'єкта дії іменником у називному відмінку, присудком, вираженим дієсловом у формі 3-ї особи однини чи множини **теперішнього часу**, та додатком, що вказує на об'єкт дії: **Ми досліджуємо процес...**, **Кафедра розглядає предмет...**, **Дослідники вивчають явище...**

1.3. Активна конструкція з підметом, який визначає активного суб'єкта дії іменником у називному відмінку, присудком, вираженим дієсловом у формі 3-ї особи однини чи множини **минулого часу**, та додатком, що вказує на об'єкт дії: **Аспірант врахував зауваження**; **Спеціалізована рада зробила висновки** (п. 1.2 – теперішній час, п. 1.3 – минулий).

1.4. Органічна пасивна конструкція – безособове речення на *-но*, *-то*, у якому домінує **результативність** і **не передбаченість визначати виконавця** (його вже визначено у попередніх реченнях). Найхарактерніша риса українських форм на *-но*, *-то* наявність **іменника в знахідному відмінку** на позначення об'єкта дії: **Напрацьовання узагальнено ...**, **Запропоновано нову модель...**, **Зібрано цікавий матеріал ...**, **Модель використано** (іменника в орудному відмінку із зазначенням суб'єкта дії застосовувати не треба: *Нами* узагальнено напрацьовання..., Нову модель запропоновано *дослідниками*...).

1.5. Неозначено-особові активні конструкції з простим дієслівним присудком: **Зауваження врахували, Зауваження враховуємо, Зауваження враховуватимемо; Визначили залежності, Визначаємо залежності, Визначатимемо залежності.**

1.6. Неозначено-особові активні конструкції зі складеним дієслівним присудком, зв'язковими та модальними компонентами: **Зауваження можна врахувати, Моделі треба використати (замість присудка з пасивним дієприкметником у його складі: *Зауваження можуть бути враховані, Моделі повинні [мусять] бути використані*).**

1.7. Узагальнено-особові пасивні конструкції, у яких дію, стан чи ознаку, виражену присудком, сприймають як характерну завжди чи зазвичай (присудок подають переважно у 3-й особі множини): **Обмеження на параметри не вводять, Моделі використовують для..., Людям жити не давали.**

1.8. Інфінітивне речення, головний член якого виражено інфінітивом – неособовою формою дієслова: **Аварію легше попередити, ніж усувати наслідки й ремонтувати устаткування.**

1.9. Гармонійне поєднання двох протилежних процесів – синтаксичної конденсації у вигляді іменних конструкцій (Ужили заходів для забезпечення працездатності) та синтаксичного розчленування речення (Ужили заходів, щоб забезпечити працездатність) для послідовного опису дії чи події.

Примітка. Не треба конструювати речення з декількома віддієслівними іменниками на **-ння**.

1.10. Вимушено застосовують іменний складений присудок (*розщеплений присудок*), коли іменник у цьому присудку – це термін чи термінний елемент, а семантично відповідного терміна з дієсловом нема в терміносистемі: **Виконувати оброблення різанням, Здійснювати лінійне згладжування швидких коливань (терміни підкреслено; простіші конструкції *Обробляти різанням, Лінійно згладжувати швидкі коливання* в науково-технічній мові без визначення нових понять, на жаль, не можна.**

1.11. Українська нормативна система керування відмінками, яка забезпечує зв'язок слів за формою відмінка, зокрема у стійких прийменниково-іменникових і дієслівно-іменникових сполуках.

Далі грубим шрифтом подано правильні форми керування, а неправильні (кальки з російської мови) – курсивом.

1.11.1. Стіїкі прийменниково-іменникові сполуки:

ДЛЯ: комісія для складання резолюції (комісія *по складанню* резолюції)

ДО: до березня (*по березень*); відповідно до вимог (відповідно *вимогам*); виводити до резерву [резервувати] (виводити *в резерв*); брати до уваги (*приймати до уваги*)

З: дослідження з теплотехніки (дослідження *по теплотехніці*); з походження (за *походженням*); знати з досвіду (знати *по досвіду*); з тієї причини (*по тій причині*); згідно з законом (згідно *закону*)

ЗА: обчислити за формулою (обчислити *по формулі*), за даними аналізу (*по даних* аналізу), порівняти за показниками (порівняти *по показниках*), пливти за течією (пливти *по течії*)

НА: на вигляд (*по виду, по вигляду*), на вимогу (*по вимозі, за вимогою*), на адресу (*за адресою*), на замовлення (*по замовленню*), на запит (*по запиту, за запитом*), видавати на-гора (видавати *нагору*), звертати увагу на щось (*приділяти увагу чомусь*)

ПІД: не під силу (не *по силах, не по силам*), під навантагою (*при навантаженні*), під тиском (*при тиску*), брати під сумнів [сумніватися] (*відчувати [мати] сумнів*), під час виконання, виконуючи (*при виконанні*)

ПІСЛЯ: після закінчення школи (*по закінченню* школи), після прибуття потягу (*по прибутті* потягу)

ПО: по два в рядку; по черзі; по периметру; по каналах [каналами] (*по каналам*); піти по товар (піти *за товаром*)

ПРИ: перебувати при владі (*знаходиться при владі*)

У(В): в усіх напрямках (по всіх напрямках), у певні періоди (по певних періодах), в Україні (на Україні)

ЧЕРЕЗ: через непорозуміння (по непорозумінню), через помилку, помилково (по помилці)

1.11.2. Стійкі дієслівно-іменникові сполуки [4; 5]:

- брати [взяти] участь (приймати [прийняти] участь)
- вживати заходів (приймати [вживати] заходи [міри])
- вибачатися (просити пробачення)
- відмінної якості (відмінний за якістю)
- давати змогу (давати можливість)
- дістати професуру (отримати професуру)
- долати перешкоди (переборювати перешкоди)
- дотримуватися вимог, відповідати вимогам, задовольняти вимоги (задовольняти вимогам)
- завдавати болю [втрати, збитків, поразки, страху, удару, шкоди] (спричиняти [наносити, завдавати] біль [втрату, збитки, поразку, страх, удар, шкоду]) – іменник у родовому відмінку
- запобігати нещасному випадкові (запобігати нещасний випадок)
- надавати ваги [вигляду, сенсу, сили, смаку, впевненості, форми] (придавати [надавати] вагу [ви(гля)д, сенс, силу, смак, впевненість, форму]) – іменник у родовому відмінку
- надавати слово [допомогу, змогу, інформацію, перевагу, повноваження, право] – іменник у знахідному відмінку
- обіймати посаду (займати посаду)
- ставити питання, порушувати питання (піднімати питання)
- складати подяку, оголошувати подяку, дякувати (вносити подяку)
- ставити вимогу (пред'являти вимогу)
- цілими днями (по цілих днях)
- протягом часу, упродовж часу (на протязі часу)
- убезпечувати [убезпечити] щось (забезпечувати [забезпечити] безпеку чогось)

1.12. Застосування синтетичних конструкцій. Попри те, що майже всі слов'янські мови в морфологічній класифікації виступають як флексійно-синтетичні, російська й українська мови перебувають на протилежних полюсах за рівнем розвитку аналітичних і синтетичних засобів. Російська – найаналітичніша, а українська – найсинтетичніша, поряд з чеською та словацькою. Польська, наприклад, розташована в проміжку ближче до української. Система української мови базується головно на кодуванні поняття словом-терміном, тому словниковий запас мови дуже обсяжний. Ось лише декілька прикладів з [3]: **книгарня** – книжний магазин, **залізниця** – железная дорога, **зневіра** – упадок духа, **садовина** – садовые деревья, **передусім** – прежде всего, **відтоді** – с тех пор, **чимдуж** – что есть силы, **досі**, **дотепер** – до сих пор, **нанівець** – на нет, **різьблений** – покрытый резьбой, **цвяхований** – обитый гвоздиками с широкой шляпкой, **жоден** – ни один, **аби** – лишь бы, **бо** – так как, **лікарка** – женщина-врач, **якнайдорожча** – всех дороже, **найшвидший** – самый быстрый, **занизько** – слишком низко, **завелике** – слишком велико, **тонесенька** – совсем тонкая. А також **обабіч** (по обидва боки), **обіруч** (обома руками), **унеможлиблювати** (робити неможливим), **знебарвлювати**, **попереставляти**, **повідновлювати**, **порозкидати**, **познешкоджувати**, **познешкодити**, **попересполокувати**, **цегельня** (цегельниа фабрика), **броварня** (пивоварня), **ливарня** (ливарний завод) тощо.

Окрім простих (синтетичних) форм ступенювання якісних прикметників і прислівників, українська мова має прості форми дієслів майбутнього часу типу **виконуватимуть** (будуть виконувати), **розроблятиме** (буде розробляти). Зазначимо ще специфічні формотвори складних слів (**горицвіт**, **пройдисвіт**, **Убийвовк**, **Вернигора**), багатство віддієслівних прикметникових форм, що дають змогу відбивати розмаїті відтінки значень [6; 7].

2. Нехарактерні для української мови стилістично-синтаксичні конструкції

2.1. Широке застосування пасивних конструкцій. Російська (книжна) мова засвоїла стародавню канцелярську традицію до пересунення суб'єкта дії на другий план, а українська (народна) її цілком відкинула [1].

2.2. Трикомпонентні пасивні конструкції, утворені дієсловом недоконаного виду пасивного стану на **-ся**, іменником у формі орудного відмінка на позначення суб'єкта дії та іменником у називному відмінку, що визначає об'єкт дії: *Процес текстотворення розглядається нами...*, *Текст визначається дослідниками...*, *Нами проводиться велика робота...*. Така конструкція дуже характерна для книжних стилів російської мови. Цю, перейняту й тепер типову конструкцію українських наукових текстів, треба замінити на органічну активну: **Ми розглядаємо процес текстотворення...**; **Дослідники визначають текст...**; **Ми багато працюємо...** [2].

2.3. Двокомпонентні пасивні конструкції з дієсловом недоконаного виду пасивного стану на **-ся** та іменником у називному відмінку на позначення об'єкта дії, які, на відміну від трикомпонентних з п. 2.1, не містять іменника в орудному відмінку – суб'єкта дії: *Проблема розробляється в аспекті...*, *Текст аналізується в контексті...*, *У розділі описуються мовні формули...*, *Робота проводиться велика...*. Це безособові конструкції і тут доречні інші форми, зокрема на **-но**, **-то**: **Проблему розроблювано в аспекті...**, **Текст аналізовано в контексті...**, **У розділі описано мовні формули...**, **Багато працюємо (Розробляємо багато, Напрацьовуємо багато), Розробили багато (Напрацювали багато, Розроблено багато, Напрацьовано багато)** [2].

2.4. Трикомпонентні та двомпонентні конструкції, до складу яких уходить присудковий пасивний дієприкметник доконаного виду: *Визначені залежності (між величинами); Висновки були прийняті (спеціалізованою радою)*. Присудковість українських дієприкметників невиразна. З виразу *визначені залежності* не можна відразу визначити, яку функцію тут виконує дієприкметник – присудкову чи означеннєву (*Визначені залежності подали графічно*). У російській мові «определены зависимости» й «определённые зависимости» розрізняють відразу.

Тому в українській мові природніше вживати конструкції дієслівні та на **-но**, **-то**: **Аспірант врахував зауваження; Зауваження врахували; Зауваження враховано; Визначили залежності; Визначено залежності.**

Примітка. Деякі дослідники не заперечують цілком конструкцій з пасивним дієприкметником доконаного виду, а сприймають їх як доцільний проміжний етап у перетворенні дієслівних особових речень у безособові: **Аспіранти надрукували статті** → *Статті надруковані аспірантами* → *Статті надруковані* → **Статті надрукували** → **Статті надруковано** [1].

2.5. Іменні складені присудки (*розщеплені присудки*) з дієсловом та іменником, напр. рос. *удержать в памяти* укр. **запам'ятати**, аналогічно: *положить основание* → **заснувати**; *подвергать критике* → **критикувати**; *прийти в негодность* → **зіпсуватися**; *находиться в противоречии с чем-то* → **суперечити чомусь**; *привести к ухудшению* → **погіршити**; *приносит извинения* → **вибачатися**; *приходить в упадок* → **занепадати**; *предъявляют требование* → **вимагати**; *обеспечивать защиту* → **захистити**; *поддавать исследованиям* → **досліджувати**; *отдавать распоряжения* → **заряджати, розпоряджатися**; *выполнать обработку* → **обробляти**; *здійснювати сівбу* → **сіяти**; *забезпечувати безпеку* → **убезпечувати** тощо.

Примітка. Іменний складений присудок застосовують, коли це стійка дієслівно-іменникова сполука, див. п. 1.11.2, а також коли іменник – це термін чи термінний елемент, див. п. 1.10.

2.6. Застосування активних дієприкметників (від перехідних дієслів). Замість активних дієприкметників в українській мові вживають прикметники, іменники, пасивні дієприкметники, дієприслівники, підрядні речення тощо: *фраза, не имеющая смысла* → **беззмістовна фраза**; *использующаяся модель* → **використовувана модель**; *коллектор, отводящий продукты сгорания* → **колектор-вивідник продуктів спалювання**; *падающая волна* → **набіжна хвиля**; *затухающие колебания* → **згасні [згасливі] коливання**; *заведующий отделом* → **завідувач відділу**; *управляющий делами* → **керівник справ**; *ведущий программы* → **ведучий програми**; *бегающий, движущийся* → **рухомий** тощо.

Висновки. Для того, щоб науково-технічна мова стала стислою та однозначно зрозумілою потрібно:

1. Пасивну конструкцію з суб'єктом дії в орудному відмінку замінити активною конструкцією.
2. Пасивну безособову конструкцію з об'єктом дії в називному відмінку та дієсловом на -ся замінити на неозначено особову конструкцію (деколи безособову на -но, -то).
3. Безособову конструкцію з присудковим пасивним дієприкметником доконаного виду замінити конструкцією на -но, -то.
4. Складений присудок з дієсловом та іменником, якщо це не термін і не стійка дієслівно-іменникова сполука, замінити на дієслово.
5. Не вживати активні дієприкметникові форми на -аючий, -уючий.
6. Повсюдно вживати українські синтетичні конструкції.
7. Вживати стійкі прийменниково-іменникові та дієслівно-іменникові сполуки

1. Непийвода Н. Мова української науково-технічної літератури: функціонально-стилістичний аспект / Наталія Непийвода – К.: ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1997. – 303 с. 2. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови / Катерина Городенська // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – вип. IV.– К.: КНЕУ, 2001.– С. 11–14. 3. Wiczołek D. Syntetyczność języka ukraińskiego: ukraińsko-polsko-rosyjskie paralele / Diana Wiczołek // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. – Lublin – Polonia, v. XIV / XV. – 1996 / 1997. – С. 121–131. 4. Рожанківський Р. Щодо українського стилю фахової мови / Роман Рожанківський // Проблеми української термінології: зб. наук. праць. – 1998. – С. 43–46. 5. Бойченко Б. Термінологічний характер стійких дієслівних сполук / Наталія Бойченко // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – вип. IV.– К.: КНЕУ, 2001.– С. 28–31. 6. Моргунок В. Передмова / Виталь Моргунок // Російсько-український словник наукової і технічної мови. – К., 1997. – С. 3–13. 7. Кочерга О. Про заповнювання прогалін у термінологічних словотворчих ланцюжках / Ольга Кочерга, Наталія Непийвода // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – вип. IV.– К.: КНЕУ, 2001. – С. 182–185.